

skaper. Genom skildringen av hans liv och verk lär vi oss också mycket om den värld som var ostindiefararnas, vilket i sig är av stort värde och ett huvudsyfte med boken. Likväl går det inte att värja sig för intrycket att mycket av människan bakom den välputsade ytan ännu undflyr oss – vilket givetvis bara gör honom ännu mer intressant.

Kenneth Nyberg

Steinar Supphellen, *Konventikkelplakatens historie 1741–1842* (Trondheim: Tapir Academic Press, 2012). 136 s.

Steinar Supphellen har skrivi historia til det som har vorti kalla konventikkelplakaten, rettarbotet frå 1741 som regulerte religiøse lekmannsmøte i Danmark-Noreg. Det er interessant lesing om ein av dei strengast undertrykte menneskerettane i tida før og etter 1814: retten til å samlast og til fri religionsutøving. Etter reformasjonshendingane tok den luthersk-evangeliske kristendomen noko ulike dogmatiske vegar. Den dansk-norske vart den strengaste av alle. Der dei andre lutherske landa sanksjonerte *Concordia*, boksamlinga av lutherske dogme, aksepterte den danske kongemakta berre det som vart vedtatt i kyrkjeordinansen av 1537/39, med serleg vekt på Philipp Melanchthons *Augsburgske vedkjenning* frå 1530. Ein kvar som importerte Konkordieboka skulle ifølgje lovverket straffast med døden.

Dogma, slik dei skulle fortolkast i Danmark-Noreg, vart så systematisert i eit større verk av Jesper Rasmussen Brochmand i 1639–1652. Denne typen større kategoriske verk over kva om var rett tru var eit sams luthersk fenomen. Den dansk-norske "ortodokse" lutherdomen var eit relativt vellukka einskapsprosjekt, og i det rika nærma seg to hundre år sidan tesene i Wittenberg var den kyrkja stort sett teologisk konform. Noko var likevel i em-

ning. Ikkje alle teologar var nøgde med rådande tilhøve. Mot slutten av det 17. hundreåret vart lutherdomen sjølv møtt med aukande ønskje om reform, i byrjinga av det 18. òg i Noreg. Predikantar inspirert av rørsla som skulle bli kalla pietismen la større vekt på inderleg fromskap enn kollektive ritual – og dei arrangerte bedemøter òg utanfor kyrkja sine fire vegger. Desse møta vart etter kvart godt besøkte. Der 1600-talet var prega av einsretting og statskyrkjeleg kustus, skulle det komande hundreåret dermed oppleve større fragmentering og utfordrande lekpredikantar.

Den mest radikale rørsla var kanskje dei esoteriske herrnhutarane frå Sachsen. I perioden før utferdinga av konventikkelplakaten var det veksande herrnhutisk aktivitet her til lands. Steinar Supphellen legg stor vekt på denne som den utløyssande årsaka til plakaten. Det har ein del for seg. Her blir det vist korleis sentrale geistlege freista å halda konfesjonell kustus mot samlingar av brørvenene, medan lågare plasserte prestar kunne sympatisera med og forsvare rørsla. Serleg kring Drammensfjorden fekk meinigheita forfeste, der dei òg hadde støttespelarar i tiår etter 1741. Eit visst gjennomslag fekk ho elles i Akerhus stift, i Bergen og i Trondheim, der plakaten først vart nytta i repressiv samanheng mot Anne Ingebrigtsdatter, som heldt bedestund heime hos seg. Framstillinga av herrnhutardomen i Noreg er ei god syntetisk forteljing, som ein ikkje finn mange liknande døme på elles i norsk kyrkjehistoriografi.

Nye fromskapsideal utfordra dermed det statskyrkjelege forkynningshegemoniet. Konventilar var likevel ikkje berre ein praksis hos dei husittiske etterkommarane. Det var sameis sentralt i moderat pietisme, som fleire prestar etterkvart vedkjente seg og som vart freista konfesjonelt innlemma i 1730-åra. Plakaten som vart gjevi i 1741 var ein freistnad på å imøtekomma desse nye tendensane, ved å tillata utanomkyrkjelege bedemøte under kontrollerte former. Denne modifiserte eit tiddle-

gare forbod mot lekmanssamlingar frå 1706. Såleis kan ein like mykje snakka om plakaten som ei slags liberalisering. Tonen i lovteksten var sameis altså at ein ønska å tillata religiøse forsamlingar utanfor kyrkja, under ei lang rekke føresetnader. Supphellen nyanserer dette biletet korrekt, og viser til at separatistreskriptet frå 1745 var eit viktigare forbodskrift i så måte. Konventikkelplakaten har likevel vorti ståande som det sentrale lovteksten mot religionsfridom. Den opplagte grunnen er korleis plakaten vart nytta mot Hans Nilsen Hauge. Det var den største utfordringa for plakaten og Supphellen omtaler denne oversiktleg, utan at omfanget blir for stort.

Den teologiske og kyrkjelege utviklinga i Noreg i perioden har ein del til sams med den i Sverige. Ein liknande plakat vart her utstedt i 1726, og Supphellen samanliknar difor kort med svenske forhold. Det kunne godt vori gjort meir. Det hadde vori interessant å sjå ei meir utarbeidd tese for skilnader og likskapar mellom landa, som trass alt hadde ulike teologiske og politiske føresetnader i perioden.

Supphellen skriv stilstikkert og engasjerande. Tidvis glipp det derimot litt. Som avslutting på kapittel fem skriv han at ei "grensdraging" overfor radikal pietisme var naudsynt. Kvifor denne skulle vera naudsynt er vanskeleg å sjå, med mindre ein faktisk meiner det burde vera religiøs einsretting og intoleranse. Kor vidt det er hans eigentlege oppfatning er ikkje heilt opplagt, men utsegna skurrar i alle høve. Det same gjer ei tidleg utsegn om at ingen skulle tvingast til tru under Christian VI. Fritt val til manglande tru eller noko som gjekk ut over ortodoks eller pietistisk lutherdom eksisterte iallfall ikkje, og slike utsegner tek seg mest ut som billig retorikk. Stort sett er *Konventikkelplakatens historie* likevel eit godt fagleg bidrag som burde vera interessant både som pensumlitteratur og for ei større religionshistorisk interessert allmente.

Øystein Lydik Idsø Viken

Nils Uddenberg (utg.), *Linné och mentalsjukdomarna: en kommenterad utgåva av Pehr Osbecks anteckningar om psykiatri under Linnés föreläsningar över temat Systema morborum läsåret 1746–1747* (Stockholm: Atlantis, 2012). 149 s.

Medicinen och botanikern Carl von Linné strävade efter att klassificera sjukdomarna på liknande sätt som han gjorde med naturens tre riken, stenar, växter och djur. Så skulle världens alla sjukdomar indelas i klasser, ordningar, släkten och arter. Lärjungen Pehr Osbecks utomordentligt intressanta föreläsninganteckningar från Linnés undervisning över sjukdomarnas systematik har nu givits ut med inledning och kommentar av läkaren och författaren Nils Uddenberg. Utgåvan, som är den första av sitt slag, utgörs av de anteckningar som Osbeck förde under läsåret 1746–1747 då han följde Linnés undervisning i psykiatri. Som appendix finns den blivande läkaren Anders Johan Hagströmers anteckningar från Linnés föreläsningar vårterminen 1769 om den fete klassen, mentalsjukdomarna. Tillsammans ger de två föreläsningsserierna en god uppfattning om Linnés kunskaper och förståelse av mentalsjukdomarna och om hur sjukdomsklassifikationen växer fram och förändras. Osbecks föreläsninganteckningar föregår med mer än tio år den första utgivna framställningen av Linnés sjukdomssystematik, dissertationen *Genera morborum* (1759) med Johannes Schröder som respondent. Anteckningarna är inte endast intressanta för den bild de ger av tidens tänkande om mental ohälsa, utan ger även ingångar till det linneanska systematiska tänkandet, strävandet att indela och ordna allt, att skapa ordning i det kaos som mötte läkarna i deras vardag.

Värdet av denna förtjänstfulla utgåva förhöjs genom den fylliga och klagörande inledningen där Uddenberg sätter in anteckningarna i sitt psykiatrihistoriska sammanhang. Tidens sjukdomssystematik sysselsatte inte bara Linné utan inte minst fransmannen François Bois-